

VOAJERIZAM I EKSHIBICIONIZAM: POLIVALENTNA PRIRODA PRIVATNOG I JAVNOG POGLEDA

Apstrakt: Ovim radom obuhvaćene su dvije društvenopsihološke pojave – voajerizam, kao autistično-pasivan odnos prema predmetu interesovanja i žudnje i ekshibicionizam, kao socijalno-aktivan čin usmjeravanja pogleda drugih na sebe. U prvom odjeljku su navedeni kriterijumi za dijagnostikovanje voajerističkog i ekshibicionističkog poremećaja. U drugom je prikazana etiologija ova dva poremećaja. U narednom odjeljku pobrojane su i objašnjene neke vrste ovih fenomena koje ne moraju imati patološku notu. Neki od njih su: elektronski, sportski, politički, verbalni, turistički i dramski voajerizam, odnosno ekshibicionizam. Ovi fenomeni predmet su istraživanja interesantan za kulturalnu antropologiju, sociologiju i socijalnu psihologiju. U posljednjem odjeljku, prikazane su kratke analize nekoliko vizuelnih i performativnih proizvoda pop-kulture u kojima postoje elementi voajerizma i ekshibicionizma.

Ključne riječi: parafilije, voajerizam, ekshibicionizam, privatnost, intimnost, mediji, pop-kultura.

Uvod

Riječ „voajerizam” dolazi od francuskog glagola *voir* (vidjeti), odnosno imenice *voyeur* (u slobodnijem prevodu, perverzni gledalac). Sinonimno bi se mogao upotrijebiti termin *skopofiliya* (od grčkih riječi *skopein* – gledati (u) i *philos* – ljubav). Kako podsjeća Bettelheim (1984), Freud je koristio pojam *die Schaulust* (njem. *die Schau* – šou, predstava, pokazivanje i *die Lust* – požuda), da bi označio žudnju za gledanjem nekog spektakla. U slučaju voajerizma, ovaj spektakl ne mora biti masovni društveni događaj, već neka scena koja za voaje-

* selman9r@yahoo.com

ra ima simboličku vrijednost. U engleskom jeziku, za voajera se koristi i sintagma *peeping Tom* (Tom koji viri).

Pojam „ekshibicionizam” potiče od latinskog glagola *exhibeo, exhibere* (prikazati, otkriti, predstaviti). Ovaj glagol nastao je dodavanjem prefiksa *ex-* (od, iz, prema vani) glagolu *hibeo, hibere* (držati, posjedovati). Stoga bi ekshibicionizam značio ispoljavanje ili pokazivanje onoga što imamo (posjedujemo). Iz ovog objašnjenja postaje jasno zašto se nismo odlučili koristiti termin „egzibicionizam”, koji je uobičajeni dio leksike širih masa. U psihologiji ličnosti, antonim ovog pojma jeste *inhibirana ličnost*, odnosno pojedinac koji se suspreže i ustručava prilikom ekspresije vlastitog mišljenja, nagona, emocija i/ili ponašanja.

Po Blazeru (2006), voajerizam je karakterističan za onu osobu koja iz vizuelnih podražaja crpi i doživljava izvjesnu stimulaciju. U nastavku ovog rada, vidjećemo da stimulacija ne mora imati isključivo seksualni predznak (kada dobija dijagnostički značaj), već da njena suština može biti, na primjer, intelektualne ili kulturalne prirode. Ne treba zanemariti ni auditivni aspekt voajerizma, koji upotpunjava kontekst doživljaja onoga što se posmatra.

Matsumoto (2009), u poznatom rječniku *The Cambridge Dictionary of Psychology*, definiše ekshibicionizam kao neobično jaku potrebu pojedinca da svojim ponašanjem skrene pažnju na sebe u bilo kojoj socijalnoj grupi. Ni ekshibicionizmu ne mora biti cilj seksualna gratifikacija, već se može praktikovati kako bi se drugima prezentovali vlastiti kvaliteti drugačije prirode.

Voajerizam i ekshibicionizam pod lupom psihodijagnostike

U psihopatologiji, obje pojave spadaju u *parafilije*, odnosno poremećaje čija se suština može opisati kao zadovoljavanje seksualnog nagona na devijantan način. U parafilije spadaju još neki poremećaji. *Froterizam* je doživljaj seksualnog uzbuđenja trljanjem o kožu ili odjeću osobe koja na to nije pristala. *Transvesti(t)izam* se odnosi na seksualno uzbuđenje proizišlo iz oblačenja u odjeću suprotnog pola. U *fetišizmu*, seksualni objekt je predmet poput donjeg rublja, štikli, grudnjaka, ili je to neerogeni dio tijela (npr. stopala). Parafilije su i nešto poznatiji poremećaji poput pedofilije, te seksualnog sadizma i mazohizma.

U petoj, aktuelnoj reviziji *Dijagnostičkog i statističkog priručnika za mentalne poremećaje* (DSM-5), navedena su sljedeća tri kriterijuma za dijagnozu voajerizma kao poremećaja iz grupe parafilija (Američko udruženje psihijatarata 2013):

- a) u periodu od najmanje šest mjeseci, prisutno je intenzivno, ponavljajuće seksualno uzbuđenje prilikom posmatranja osobe koja nije pristala na to i koja se skida ili učestvuje u seksualnom činu (ovo uzbuđenje se manifestuje u vidu nagona, fantazija ili ponašanja kao što je čin masturbacije);

- b) pojedinac je svoje nagone usmjerio ka osobi koja nije pristala na to *ili* pojedinac doživljava značajan stres/poteškoće u profesionalnom, društvenom ili nekom drugom segmentu vlastitog funkcionisanja i
- c) osoba koja doživljava uzbuđenje na prethodno opisan način i koja se povodi za ovakvim nagonima ima bar 18 godina.

Potrebno je napraviti razliku između voajerizma i ekshibicionizma kao ponašajnih tendencija, manifestacija ili karakteristika ličnosti, u odnosu na ove dvije pojave u formi u kojoj postaju predmet interesovanja psihopatologije. Zato je predloženo da se, u psihodijagnostičkom kontekstu, govori o voajerskom i ekshibicionističkom *poremećaju* (Langstrom 2010). U suštini, ova dva poremećaja mogu se nazvati i *seksualni voajerizam*, odnosno ekshibicionizam.

U DSM-5, za dijagnozu ekshibicionističkog poremećaja, kao jedne od parafilija, navedena su dva kriterijuma (Američko udruženje psihijatara 2013):

- a) u periodu od najmanje šest mjeseci, osoba pokazuje svoje genitalije osobama koje nisu na to pristale, a ponavljajuće, intenzivno seksualno uzbuđenje praćeno je pripadajućim fantazijama, nagonima i ponašanjima (samozadovoljavanjem) i
- b) osoba je ovakve nagone usmjerila prema drugoj koja to ne želi *ili* ovi nagoni/fantazije izazivaju značajan stres/poteškoće u socijalnom, profesionalnom ili nekom drugom aspektu funkcionisanja prve osobe.

Simptomi pomenuta dva poremećaja sadrže elemente *opsesivno-kompulzivnog spektra poremećaja* (Abouesh i Clayton 1999). Intruzivne (nametajuće) misli koje se javljaju iznova i iznova, a vezane su za posmatranje privlačnog objekta ili samootkrivanje su, ustvari, opsesivne misli. Radnje (ponašanje) povezane sa ovakvim mislima su, u biti, kompulzije (prisile).

Kako navodi Levine (2000), oko tri četvrtine voajera imaju navike koje spadaju u seksualno-ekshibicionistička ponašanja, a mali broj voajera sklon je i transvestizmu. Isti autor ističe da je ekshibicionizam jedan od simptoma narcisoidnog poremećaja ličnosti. Pored toga, među osobama sa jednim ili oba ova poremećaja prisutan je nezanemarljiv broj onih sa sadomazohističkim porivima (Langstrom i Seto 2006).

Nastanak i razvoj seksualnog voajerizma i ekshibicionizma

Po Freudovoj teoriji psihoseksualnog razvoja, voajerizam i ekshibicionizam su rezultat *fiksacije* libida u oralnoj i analnoj fazi (pregenitalnim stadijuma) na pripadajuće erogene zone tijela (Gabbard 2000). Kao dio normalnog razvojnog puta, najveći dio libida trebao bi gravitirati prema genitalnoj zoni tijela. Međutim, usljed određenih traumatskih iskustava, seksualna energija se ne investira onamo gdje treba, već se koncentriše u dvijema pomenutim zonama, za koje obično ostaje vezana kroz cijeli život.

U pozadini voajerizma seksualne prirode može biti stidljivost, strah od odbacivanja od strane objekta seksualne žudnje ili potreba za kontrolom (zapravo, „tajnom dominacijom“) nad osobom koja se posmatra (Butcher i dr. 2014). Nesigurnost u sebe prilikom prilaska osobi koja nas fizički privlači može se kompenzovati tako da se ovoj osobi prilazi iz potaje, neopaženo. Normalan odnos pretvara se u *jednosmjeran* odnos, budući da druga osoba ne zna da je posmatrana, praćena i obožavana. Masturbacija prilikom seksualno-voajerističkog čina je kontakt sa samim sobom, koji je supstitut za intimni kontakt sa objektom posmatranja (tj. za njegove reakcije u vidu uzvraćanja privlačnosti i divljenja). Samozadovoljanje je, u suštini, način na koji voajer sebe tješi i vraća pažnju koju je uložio u posmatrani objekt. Po zakonitosti distribucije psihičke energije, cilj je postići balans između ulaganja psihičke energije i primanja istog ili sličnog oblika energije. Ovdje je posrijedi psihološka ekonomija, odnosno *cost-benefit* analiza interpsihičkih i intrapsihičkih resursa koje posjedujemo.

Ekshibicionisti su obično stidljive osobe, sa skromnim socijalnim vještinama, kojima učestvovanje u normalnom, redovnom seksualnom odnosu stvara psihofiziološke poteškoće (Levine 2000). Iz navedenog se čini se da voajerizam i ekshibicionizam dijele sličan evolutivni obrazac.

U istraživanju koje je provela Fouch (2014), otkriveno je da se seksualni ekshibicionizam više javljao kod onih djevojaka i žena koje su svoje majke često vidale gole (prije puberteta, ali i nakon ovog razdoblja ljudskog razvoja). Ova vrsta ekshibicionizma češća je i kod žena koje su prije 18. godine učestalo posmatrale erogone zone tijela drugih žena i muškaraca, te često učestvovala u međusobnom dodirivanju ovih zona, bilo muškaraca bilo žena. Takođe, redovna praksa kupanja u istoj kadi prije 18. godine (s muškarcem ili ženom) takođe je rizikofaktor nastanka pomenutog oblika parafilije.

U studiji koju je proveo Freund sa svojim saradnicima (1988), utvrđeno je da se prve ekshibicionističke fantazije (koje su praćene orgazmom) uz nagon za prikazivanjem genitalija najčešće javljaju između 13. i 16. godine života. Dakle, tokom puberteta. U istoj studiji, preko 80% ispitanika navelo je da pokazuju i polni organ i zadnjicu. Nešto više od 35% ispitanika izjavilo je da su željeli seksualni odnos sa osobom kojoj su pokazali intimne dijelove tijela. Oko 15% njih očekivalo je da im druga osoba pokaže svoje intimne dijelove tijela, a oko 14% ispitanika je željelo izazvati divljenje drugih. Samo 0,5% ispitanika sa ekshibicionističkim tendencijama i ponašanjem navelo je da su željeli uplašiti drugu osobu. Pored toga, 68% ispitanika željelo se svaki put „pokazati“ različitoj osobi.

Inače, osobe sa ekshibicionističkim i voajerističkim tendencijama sklone su učestalim masturbacijama i konzumiranju pornografskih sadržaja, a uz to su manje su zadovoljne životom, navodeći pritom da imaju više psihičkih problema u uporedbi sa opštom populacijom (Langstrom i Seto 2006).

Voajerizam i ekshibicionizam kao antropološki, odnosno sociokulturni fenomeni

Posredovani (medijski) voajerizam je doživljavanje užitka usljed sadržaja plasiranih putem masovnih medija (Calvert 2000). *Reality show* je primjer programskog formata koji za posljedicu ima ovu vrstu voajerizma. Calvert (2000) je skovao sintagmu *voajerska nacija*, kako bi označio veliku popularnost pomenutih sadržaja među gledaocima. Naravno, nema medijskog voajerizma bez medijskog ekshibicionizma, odnosno samo(raz)otkrivanja (Su 2012).

Elektronski (digitalni) ekshibicionizam odnosi se na postavljanje i distribuciju sadržaja putem Interneta (bloga, društvene mreže), e-maila ili SMS-a, koji su, ustvari, dio vlastitog privatnog (intimnog) života (Herbert 2011). S druge strane, *elektronski voajerizam* je čitanje i gledanje sadržaja koje su na ove načine postavili i podijelili drugi ljudi. Ova dva fenomena posebno su vidljiva na sajtovimama za upoznavanje, gdje seksualna dimenzija voajerizma i ekshibicionizma nalazi uporište u samoj svrsi postojanja ovakvih Internet-stranica (Kreps 2010). Elektronski ekshibicionizam i voajerizam su pojave slične medijskom ekshibicionizmu i voajerizmu, s tim što je u slučaju prvog para fenomena prisutnije više prilika i načina za *interaktivnost* između korisnika (gledalaca), sadržaja i osoba koje se (raz)otkrivaju.

Dramski (glumački) ekshibicionizam je korištenje pozorišnog ili filmskog konteksta (formata) u cilju ispoljavanja i prikazivanja vlastite teatralnosti, različitih egzibicija, te fizičkih/seksualnih akrobacija. Cilj ovakvog čina jeste divljenje i cijenjenje koje glumac dobija od publike. U igri su i narcisoidnost, te zadovoljenje potrebe za zabavom. Slijedeći teorijsko stajalište nekih teatrologa, Crowe (2010) navodi da svrha pozorišne glume ne bi trebala biti ekshibicionističke prirode, već, jednostavno, ekspresija autentičnosti i iskrenosti. Međutim, ova autorica dodaje da glumac kroz ovu aktivnost treba „razgoliti” najintimnije dijelove svoje psihe. Drugim riječima, da ipak ispolji jednu vrstu ekshibicionizma.

Verbalni ekshibicionizam je korištenje pismene ili usmene riječi za ekscisivno ispoljavanje vlastite ličnosti, stavova, vrijednosti i osjećanja. Možemo ga podijeliti na verbalno-agresivni i verbalno-intelektualni ekshibicionizam. *Verbalno-agresivni* oblik ovih tendencija sastoji se u korištenju vulgarnih izraza i riječi ili fraza sa seksualnim aluzijama. Posebna vrsta verbalno-agresivnog ekshibicionizma je telefonska skatologija. *Telefonska skatologija* je doživljavanje seksualnog uzbuđenja prilikom upućivanja poziva seksualnog (opscenog) sadržaja ili psovki nepoznatoj osobi (Arora i dr. 2009). *Verbalno-intelektualni* ekshibicionizam je realizacija potrebe da ostavimo utisak izuzetno inteligentne, načitane, obrazovane i informisane osobe. Ovakav pojedinac ima naviku, u za to neprimjerenim prilikama (npr. neformalnim okupljanjima, popularnim člancima), koristiti veliki broj (u nekim slučajevima, pogrešno odabраниh) stručnih termina. Njegova gratifikacija ogleda se u posmatranju reakcija drugih, a zadovoljstvo je veće ukoliko slušaoci, čitaoci ili gledaoci jasno pokazuju da nisu

intelektualno dorasli ovoj osobi. U verbalni ekshibicionizam spadao bi i *lingvistički ekshibicionizam*. Ovaj pojam detaljno razrađuje Pandey (2016), određujući ga kao upotrebu jezičke raznolikosti u službi kreativnog pisanja. Literarna pretjerivanja, korištenje više jezika u nekom djelu, stvaranje neologizama, igra riječima, eksperimentisanje sa nekim lingvističkim formama i njihovom novom simbiozom, indikatori su ovakve vrste ekshibicionizma. Po svojoj prirodi, on je bezazlen i odraz je (naravno, ako ne pređe u neukus) autorove *licentiae poeticae* i talenta za spisateljstvo.

Kulturalni voajerizam prisutan je kod istraživača poput antropologa, kulturologa, sociologa, socijalnih psihologa i etnologa koji žele istraživati druge kulture uz pomoć metode opservacije. Prilikom opravdavanja ovakvog oblika voajerizma, navodi se da u njegovoj pozadini stoji naučna potreba za istraživanjem egzotičnog *Drugog* (Racine i Perron 2012). Fasciniranost drugačijim kulturama, narodima i manjim socijalnim zajednicama jednostavno je posljedica potrebe za eksploracijom i proširivanjem postojećih horizonata znanja.

Narodni voajerizam ili *folk-voajerizam* bila bi jedna od karakteristika kolektivističkih kultura, gdje postoje mnogo propusnije granice između životnih navika ljudi, nasuprot socijalnim procesima koji vladaju u individualističkim kulturama. Nekoliko glavnih odlika kolektivističkih kultura su: međusobna zavisnost ljudi, manje prilika za ličnu privatnost, emocionalna povezanost (npr. u vidu lojalnosti) sa socijalnim grupama kojima pripadamo, te pokazivanje velikog interesa i brige za potrebe i vrijednosti svojih sunarodnika (Darwish i Huber 2003). Personifikacija ove vrste voajerizma je osoba koja kroz svoj prozor posmatra šta je njena komšinica donijela iz prodavnice, šta drži na terasi ili (ako je vidljivo) kakav joj je namještaj u stanu i šta radi između četiri zida. Folk-voajerizam je jedna od glavnih pojava palanačke (mahalske, provincijske) svakodnevice. Početkom 2016. godine se u elektronskim medijima pojavio slučaj N. N. osobe iz Anchoragea (Aljaska), koja je svoje komšije špijunirala uz pomoć drona.¹

Sportski voajerizam vođen je potrebom da se identifikujemo sa fizičkom snagom, sposobnostima i vještinama učesnika u sportskim takmičenjima, odnosno u kolektivnim igrama i individualnim disciplinama. Ako nismo dovoljno sposobni, izdržljivi i jaki, pokušavamo se staviti u kožu onih koji imaju fizičke karakteristike koje želimo i sami posjedovati (bokseri, fudbaleri, atletičari...). Voajeri ovog tipa relativnu anonimnost postižu skrivanjem u mnoštvu drugih ljudi sličnih interesovanja. Wann i Branscombe (1993) su utvrdili da ne dolazi samo do toga da se navijači identifikuju sa svojim omiljenim sportskim klubom, već i da smatraju kako i sami posjeduju posebne kvalitete, bolje i poželjnije nego što ih imaju navijači drugih timova. Chien i Ross (2012) su istraživali motivaciju na kojoj se zasniva odlazak na utakmice bezbolna. Došli su, u prvom redu, do sljedećih razloga za prisustvovanje

1 Sergio Parisi: L'evoluzione del voyeur: uomo spia i vicini con un drone (*il Giornale.it*, 15. 4. 2016)

ovakvim socijalnim događajima: zabavu, iščekivanje dramatičnih momenata, te anticipirano uzbuđenje usljed demonstracije vještina i postignuća igrača. *Sportski ekshibicionizam* sastoji se u ispoljavanju vlastite fizičke energije, snage i spretnosti, a da smo pri tome svjesni pogledâ gledalaca koji nam se dive i/ili navijaju za nas.

Turistički voajerizam ogleda se u posjećivanju atraktivnih destinacija, pri čemu se osjećaji ugođe i relaksacije doživljavaju posmatranjem kulturnoistorijskih objekata, prirodnih ljepota i specifičnog stila života i običaja ljudi na datom podneblju. Voajeri ove vrste svoje potrebe zadovoljavaju na socijalno-prihvatljiv način, kao i sportski voajeri. Zato bi se moglo zaključiti da su sportski i turistički voajeri vođeni *sublimacijom*, kao mehanizmom odbrane koji je jedan od zrelih, preporučljivih načina ekspresije nagona, poriva i interesovanja. Po Schalleru (2007), koncentracioni logori i slična mjesta masovnih stradanja u XX vijeku, usljed nedovoljnog nepoznavanja istorije od strane današnjih turista, mogu im zadovoljavati isključivo voajerističke potrebe. Ovakvom efektu značajno doprinosi imperativna oznaka *must see* (mora se vidjeti) koja se navodi u reklamnom materijalu pomenute vrste turističkih destinacija. Williams (2008) drugi oblik ove pojave nalazi kod turista koji posjećuju favele Ria de Janeira i koji svjedoče siromaštvu ali i potencijalnoj opasnosti usljed kriminala koji se oteo kontroli države. Kada se turisti upoređuju sa domicilnim stanovništvom koje je siromašnije od njih, vjerovatno počinju više cijeniti svoje, daleko bolje socioekonomske prilike. Kada je riječ o anticipaciji opasnosti, osjeća se određeno uzbuđenje (porast adrenalina), što na svojstven način doprinosi užitku novog iskustva. Možemo govoriti i o *turističkom ekshibicionizmu*, kao svojevrsnom „izduvnom ventilu” nekih turista koji tokom ljetnje sezone ispoljavaju razvratno ponašanje. Iznenadno i potpuno opuštanje na moru, nakon stresne godine, izaziva naglo pražnjenje intrapsihičkih impulsa. Otuda i neprihvatljivo, nezrelo ponašanje (npr. mokrenje i razuzdano pijančenje na javnim mjestima, koje može metastazirati u skidanje i/ili upražnjavanje seksualnih odnosa pred očima slučajnih prolaznika).

Foto-voajerizmom mogle bi se nazvati tendencije profesionalnih fotografa i fotografa-amatera, koji se pokušavaju bar djelimično sakriti iza objektivâ fotoaparata. Slično je sa *video-voajerizmom*, prisutnim kod ljudi fasciniranih samim činom, fokusom, te mnogobrojnim prednostima snimanja video-kamerom. Dakle, njima nije dovoljan direktan, izravan pogled na objekat svojeg interesovanja, zanimanja i pažnje (koji može biti čak i kontraproduktivan), već užitak u povezanosti sa ovakvim objektom bolje ostvaruju koristeći fotoaparat ili kameru kao svojesvrzni „produžetak” oka. Druga vrsta motivacije koja leži iza foto- i video-voajerizma jeste ekstrakcija (izrezivanje) željenog objekta iz njegove okoline. Kadriranjem se smanjuje gubitak psihičke energije koja se inače može raspliniti i na predmete i pojave koje nisu dio našeg interesovanja (ili žudnje). Fokusiranjem, tako, jasno pravimo granicu i okvir između objekta koji nas za-

nima i irelevantnih, pozadinskih stimulusa. Frosh (2001) raspravlja o ulozi fotografije kao moćnog sredstva koje obezbjeđuje trajan i upečatljiv materijal po ukusu današnjeg društva spektakla. Fotograf kome je cilj registrovati značajne socijalne događaje, ima priliku podijeliti svoj voajeristički proizvod sa drugima (npr. objavljivanjem fotografija u nekom štampanom magazinu, na Internetu i slično), što bi se moglo shvatiti kao oblik foto-ekshibicionizma.

Modni ekshibicionizam može se opisati kao skup navika ekstravagantnog, neuobičajenog odijevanja, koje ima za cilj šokirati okolinu. U pozadini ovih težnji i ponašanja leži potreba da budemo percipirani kao jedinstvena, posebna, originalna i markantna pojava. Za razliku od klasičnog ekshibicionizma, ostvarenog uz pomoć otkrivanja, ovdje je stavljen akcenat na neobično, uočljivo pokrivanje. Pokazivanje ekstravagantne odjeće je (kao predmet divljenja i, u neku ruku, žudnje i ljubomore) javni supstitut za pokazivanje vlastite kože (golotinje), odnosno, intimnog i privatnog. Loureiro i njeni saradnici (2017) utvrdili su da iza redovnog praćenja novih trendova u odijevanju stoji ne samo socijalni uticaj kao moćan faktor, već i ekshibicionističke potrebe u vidu vrednovanja čina javne samoprezentacije.

Političko-državni voajerizam ogleda se u angažovanju špijuna koji izvještavaju o delikatnim temama i događajima iz drugih država. U ovoj ulozi mogu biti i novinari, koji se šalju u ratom zahvaćena područja i koji predano snimaju aktuelnu situaciju, a video-materijal emituju u medijima u vlastitoj državi. Državni organi, uz pomoć različitih vrsta nadzora, mogu pratiti osobe od posebnog interesa, pa i „obične” građane. U svojoj knjizi, Gediman (2017) upravo navodi da su hakeri, uhode („stalker”) i osobe koje obrađuju materijal dobijen korištenjem kamera za javni nadzor, ustvari, voajeri, čije se djelovanje može opisati kao invazija na privatnost. *Politički (državni) ekshibicionizam* je, prije svega, demonstracija prave ili navodne vojne moći neke države. Primjer je Sjeverna Koreja, koja je 4. jula 2017. godine ispalila interkontinentalni balistički projektil za koji tvrdi da može pogoditi bilo koje područje na zemaljskoj kugli.²

Ekshibicionizam kao politički aktivizam sastoji se u pokazivanju intimnih dijelova tijela u javnosti, s ciljem protesta protiv određene mjere, zabrane ili tretmana sociopolitičke prirode. Kako bi približe odredio ovu vrstu ekshibicionizma, Lunceford (2012) govori o „retorici tijela” ili „političko-aktivističkoj golotinji”. Cilj ovakvog čina jeste skrenuti pažnju (usmjeriti fokus) na sebe, kako bi se dobio socijalni i medijski prostor za prenošenje određene poruke, zahtjeva upućenog vlastima i slično. Tako je dr V. Bateman, sredinom 2016. godine, uševala gola na sastanak akademskog osoblja Ekonomskog fakulteta, sa sljedećim natpisom na grudima i stomaku (u nešto slobodnijem prevodu): „Nakon Brexita, Britanija ostaje gola.”³

2 Joshua Berlinger: North Korea's missile tests by the numbers (CNN, 30. 8. 2017)

3 Javier Espinoza: 'Brexit leaves Britain naked': Cambridge academic stages nude protest against outcome of EU referendum (The Telegraph, 1. 7. 2016).

Voajerizam i ekshibicionizam u pop-kulturi

U filmu *Zavisni od ljubavi* (eng. *Addicted to Love*, u režiji Griffina Dunnea) iz 1997. godine, muškarac uhodi svoju bivšu ženu, tako što se smjesti u napuštenoj zgradi koja se nalazi prekoputa ženinog novog stana. Muškarac je astronom, koji pažljivo i u kvantitativnoj formi registruje svaki oblik ponašanja (u njegovom slučaju, svaku jedinicu posmatranja) svoje bivše partnerke. Ovdje je voajerizam doveden do krajnje granice, budući da se registruje gotovo svaka reakcija vlastitog objekta posmatranja. Ovakav ultravoajerizam dobija još veći emocionalni naboj, kada muškarac uvidi da njegova bivša i njen novi momak imaju seksualni odnos na trpezarijskom stolu. Ono što njegova žena ne bi nikada radila s njim (opštila u kuhinji, koju su smatrali za mjesto neprimjereno ovakvim avanturama), sada predano i dobrovoljno radi s drugim muškarcem. Elementi ekshibicionizma u pomenutom filmu ogledaju se upravo u tim momentima: kada dvoje vode ljubav odmah do velikog prozora, sa upaljenim svjetlom, izdignuti na stolu (kako bi bili vidljiviji znatizeljnim komšijama). Zanimljivo, kao kompenzacija za bivšu ženu, muškarcu se pridružuje bivša djevojka ženinog ljubavnika. Ona se pojavljuje iznenada, a prikazana je kao osoba bez naročitih obaveza. Vozi motor i u dobroj je fizičkoj formi i kondiciji (sportski ekshibicionizam), a uz to se bavi fotografijom (jednim vidom voajerizma). Kako bi pravda bila zadovoljena, muškarac i novopridošlica se zaljubljuju jedno u drugo, zajedno učestvujući u voajerskim aktivnostima.

U filmu *Sirove strasti* (eng. *Basic Instinct*, u režiji Paula Verhoevena) iz 1992. godine, Catherine Tramell izvodi ekshibicionističku tačku u policijskoj stanici. Protagonistkinja ne nosi donje rublje, te netom prije nego što prekrsti noge – pokazuje svoje međunožje. Specifičnost ove scene jeste to da Catherine direktno gleda svoje posmatrače, zauzimajući ulogu dominantne alfa-ženke. U ovoj situaciji, protagonistkinja je u isto vrijeme voajer, budući da njen pogled prema policajcima, dok oni gledaju u njene genitalije, u početku prolazi nezapažen. Cilj ovakvog nastupa jeste skretanje pažnje s odgovora na pitanja o njenoj umiješanosti u aktuelne zločine. Zato je u pomenutom filmu prikazana manipulativna dimenzija seksualnog ekshibicionizma.

Patološki voajerizam uspješno je portretisan u filmu *Zabranjene fotografije* (eng. *One Hour Photo*, režija: Mark Romanek) iz 2002. godine. U ovom psihološkom trileru, „Sy” Parrish, radnik u fotografskom studiju, biva opsjednut životom svojih mušterija. „Prozor” u njihove životne navike pružaju mu fotografije koje donose da ih „Sy” izradi. Riječ je o usamljeniku, čija je strast proučavanje sadržaja fotografija i rekonstruisanje životnih priča svojih mušterija. Protagonista koristi *indirektni* voajerizam kako bi fantazirao o tome da je i sam dio nečije porodice koja, navodno, vodi idiličan život. Njegova uobrazilja se pretvara u agresivne porive, nakon što otkrije da jednu klijentkinju vara muž. Želi ispraviti stanje stvari, odlazeći u hotel (tajno sastajalište para) sa fotoapara-

tom i nožem, kako bi ljubavnike uhvatio na djelu i kaznio. Prije nego što je dobio otkaz na poslu, svojim vjernim mušterijama pružao je profesionalne usluge koje su nadilazile cijenu onoga što su mušterije platile. Na taj način, pokušavao je uspostaviti prisniju povezanost s njima i doći do osjećaja prihvaćenosti. Vratimo se na voajeristički aspekt filma. U njegovom stanu, pronađene su slike koje je „Sy” gledao nakon posla. Slike su predmeti, objekti koji su bezazleni, za razliku od osoba (živih bića) koje mogu da nas odbiju, povrijede i prevare. Kroz indirektni voajerizam, „Sy” je zadovoljavao potrebu za signurnošću, povezivanjem i kontrolom nad tuđim životima. Izrađujući slike, dokumentovao je svakodnevicu svojih mušterija, čime je, na neki način, držao tuđi život u vlastitim rukama.

Kada je riječ o Hitchcockovim filmskim ostvarenjima, Walker (2005) uočava da su u ulozi voajera redovno muškarci, dok su ekshibicionisti žene. Kada je muškarac u ulozi ekshibicioniste u širem smislu te riječi, u pitanju su scene u kojima je demonstrirana njegova snaga, moć i sposobnost da kasnije uradi nešto uznemirujuće. U *Psihu* (1960. god.), Norman Bates kroz rupu na zidu posmatra Marion Crane, koja će postati još jedna njegova žrtva. Bates ubija dok kod njega dominira alternativna ličnost, tj. ličnost njegove majke. Otuda i elementi transvestizma, koje, kako je već navedeno, zaista možemo povezati sa seksualnim voajerizmom. Uz to, oblačenje ženske odjeće moglo bi se okarakterisati i kao modni ekshibicionizam.

U *Velikom bratu*, prisutne su dvije voajerske perspektive – posmatranje iz ugla uvijek budnog oka Velikog brata (personifikacije sveznajućeg i svevidjećeg) i iz perspektive gledalaca ovog *reality showa*. Koliko učesnici ovog TV spektakla imaju potrebu da se sakriju od obje vrste voajera, toliko se osjećaju obaveznima i prozvanima da svojim egzibicijama zadovolje voajerističke ukuse svojih gledalaca/pratilaca: „Poklonjen nam je medijski prostor. Sve oči su usmjerene ka nama. Veliki brat i publika iščekuju da se nešto dogodi. Ergo, nemojmo iznevjeriti ta očekivanja!” U isto vrijeme, takmičari su voajeri jedni drugih. Pogled nije uvijek prijatan, te da bi se (navodno) skrenuo sa sebe, pokušavaju pažljivo (za) gledati druge. Neprijatnost pogleda dolazi od toga što postaju nečijim objektom i, posljedično, gube subjektivnost. Ako i sami posmatraju, vraćaju vlastitu subjektivnost, pretvarajući druge ljude u objekte. U petoj sezoni Velikog brata u Srbiji (2015. godina), bile su aktuelne tri voajerske perspektive. Treća se može nazvati međusperspektivom, budući da je jedna porodica u zasebnim prostorijama posmatrala sve druge takmičare, dok je Veliki brat posmatrao pomenutu porodicu. Fuzija pozicija subjekta i objekta rezultirala je ubjeđenjem ove porodice u vlastiti povlašteni položaj ne samo tokom boravka u odvojenom dijelu kuće Velikog brata, već i nakon integracije sa ostalim ukućanima.

Na početku spota Lady Gage za pjesmu *Poker Face*, pjevačica izlazi iz bazena sa maskom na licu, koju ubrzo strgne i baci. Scenu prati ples koji ima za cilj tjelesno samopredstavljanje, uz poruku muškarcima: „Evo šta vam sve mogu

ponuditi". Naziv pjesme aludira na ukočenu („okamenjenu") facijalnu ekspresiju iz koje se ništa ne može iščitati (raspoloženje, namjere, odnos prema saigraču ili sagovorniku...). Lice, koje je samo po sebi maska. Poenta pjesme jeste da, uprkos ženskom ekshibicionizmu, muškarci ne mogu proniknuti u pravu prirodu svoje partnerke. Ma koliko neka žena bila slobodna (promiskuitetna), njena suština ostaje nespoznatljiva. Pomenuti spot dramatizuje proces odvajanja samog čina ekshibicionizma od vlastite suštine. Seduktivni ekshibicionizam ovdje je sociopsihološki štit koji privlačna, atraktivna osoba postavlja između sebe kao ličnosti i maskulinog svijeta koji je želi prisvojiti u cijelosti. Na taj način, brani se od potpune asimilacije u ono što bi se moglo nazvati „tuđi posjed". Uočen je sličan fenomen u „romantičnim" vezama sponzoruša (eng. *sugar baby*) i bogataša koji ih finansiraju (eng. *sugar dad*). Ako sponzorušu, upravo i isključivo zanima novac, ona nikada neće „imati" (tj. „posjedovati") svoga sponzora na način da on izgubi svoj identitet u sjeni njenog. Ovdje dolazimo do još jednog uvida: „reklamiramo", odnosno javno prikazujemo one osobine i predmete u ličnom posjedu, kojima smo spremni „trgovati" na socijalnoj pijaci, zarad unutrašnjeg blagostanja. Ako se drugi dive našim osobinama i stvarima koje imamo, možemo biti zadovoljni budući da tim istim ljudima ostaje nepoznata naša *sjenka* (u jungovskom smislu). Tako sakrivamo najmračnije nagone, ozbiljne unutrašnje konflikte i druge nedostatke, što nam obezbjeđuje duševni mir i pruža osjećaj uljuljkane sigurnosti.

Maskenbali i *karnevali* su primjer modnog ekshibicionizma, gdje je lažni i privremeni self (maska) u fokusu pažnje kako ostalih maskiranih učesnika, tako i publike. Dakle, ovdje imamo dvije perspektive: prikazivanje maskiranog sebe onima koji se takođe kriju iza krinke (susret lažnih selfova učesnika ovog događaja) i nemaskiranim gledaocima (susret lažnog selfa učesnika maskenbala sa javnim selfovima publike). Maskirana osoba je u isto vrijeme voajer, jer joj krinka služi da prikrije ispitivačku, vigilnu prirodu vlastitog pogleda. Publika učestvuje u socijalno-prihvatljivom voajerizmu kao dio društvene mase koja se zabavlja. Paradoks maskenbala leži u tome da njegovi učesnici svojim maskama možda pokušavaju artikulisati izvjesne sadržaje vlastite podsvijesti (kralj: tema dominacije i kontrole; dvorska luda: nespupana neozbiljnost; vuk: simbol životinjskih, seksualno-agresivnih poriva...). Zato se krinka može smatrati i fizičkim odrazom privatnog, intimnog selfa.

Pozorišne predstave su, jasno, primjer dramskog (glumačkog) ekshibicionizma. Ako je riječ o monodrami, ekspresivnost protagoniste mora biti takva da nadomjesti nedostatak drugih glumaca na sceni. Slično je sa *stand-up* komičarem, koji treba vješto koristiti raspoloživo vrijeme, kako ne bi bio dosadan i scenski nevjest u očima svoje publike. Voajerizam gledalaca (sintagma koja zvuči poput pleonazma) razlikuje se od seksualnog (patološkog) voajerizma po tome što publika javno, pred svima, iskazuje svoje reakcije na ono što posmatra.

Umjesto zaključka

Voajerizam je pasivni (prikriveni) oblik korištenja pogleda, odnosno zurenja kao medijuma kroz koji se ostvaruje prihvatljiva doza stimulacije i užitka. Priroda voajerizma u suštini je asocijalna, odnosno, autistična. Voajer je, u pravom smislu te riječi, usamljen u svom pogledu i zadovoljstvo, proisteklo iz ovog čina, prisvaja sebično i u cijelosti.

S druge strane, ekshibicionizam je socijalna forma eksploatacije pogleda i pažnje, budući da se osoba pokazuje drugima, očekujući neku reakciju (divljenje, iznenađenje, uzajamnost, pokoravanje). Time je riječ o aktivnom ponašanju refleksu koji ima za cilj fiksiranje pogleda okoline na ekshibicionistu.

Treba razlučiti patološke oblike ove dvije pojave od njihovih socijalno-prihvatljivih formi. Takođe, valja imati na umu da ni seksualni voajerizam ni ekshibicionizam, u principu, nisu praćeni agresivnim tendencijama (silovanjem predmeta svoje žudnje ili slučajnih prolaznika). Stoga se oba poremećaja zasnivaju na izvjesnoj samodovoljnosti, tj. sami su sebi svrha. U slučaju voajerizma, preuzima se identitet posmatrača, vjernog uhode iz potaje. Uz pomoć ekshibicionizma, zahtijevaju se vrijeme, emocije (iznenađenje, čuđenje, gađenje, divljenje) i druge reakcije posmatrača, a sve usljed izvođenja svojevrsnog performansa pred nekom vrstom publike. U figurativnom smislu, moglo bi se reći da su voajer i ekshibicionista režiseri vlastitih filmova i da u njima sebi dodjeljuju ulogu protagoniste.

Poseban metodološki izazov za istraživače ovih parafilija je epidemiološke prirode. Riječ je o utvrđivanju njihove zastupljenosti u opštoj populaciji (prevalencija) i broja novih slučajeva u određenom vremenskom periodu (incidencija). Seksualni voajer najčešće ostanu nezapaženi, pa je utvrđivanje incidencije i prevalencije ovog poremećaja veoma zahtjevan i nezahvalan posao. Za ekshibicioniste je situacija nešto drugačija, premda ni oni ne moraju biti tako eksponirani kako je to prikazano u okviru mnogih ostvarenja sedme umjetnosti.

Literatura

- Abouesh, Ahmed i Clayton, Anita. 1999. Compulsive voyeurism and exhibitionism: A clinical response to Paroxetine. *Archives of Sexual Behavior* 28(1): 23–30.
- Američko udruženje psihijatarata. 2013. *Diagnostic and statistical manual of mental disorders (DSM-5)*. Washington, DC: American Psychiatric Publishing.
- Arora, Anterpreet, Gupta, Pankaj i Mahajan, Shashi. 2009. Telephone scatologia: An aural assault. *Journal of Punjab Academy of Forensic Medicine & Toxicology*, 9: 87–91.
- Bettelheim, Bruno. 1984. *Freud and man's soul*. New York: Random House, Inc.
- Blazer, Seth. 2006. Rear window ethics: Domestic privacy versus public responsibility in the evolution of voyeurism. *Midwest Quarterly* 47(4): 379–392.
- Butcher, James, Hooley, Jill i Mineka, Susan. 2014. *Abnormal psychology* (16. izd.). New York: Pearson Education, Inc.

- Calvert, Clay. 2000. *Voyeur nation: Media, privacy, and peering in modern culture*. Boulder, CO: Westview Press.
- Chien, Chih-I i Ross, Stephen. 2012. Identifying important spectator motives for game attendance in Taiwanese professional baseball industry. *Contemporary Management Research* 9(2): 137–154.
- Crowe, Sinead. 2010. Das Gefühl des Glaubens: Religion in the theatre of Werner Fritsch. U Preece, Julian, Finlay, Frank i Crowe, Sinead (ur.), *Religion and identity in Germany today: Doubters, believers, seekers in literature and film*. Bern: Peter Lang.
- Darwish, Abdel-Fattah i Huber, Gunter. 2003. Individualism vs collectivism in different cultures: A cross cultural study. *Intercultural Education* 14 (1): 47–55.
- Fouch, Sarah. 2014. Correlates of exhibition-like experiences and the development of exhibitionism in females. *Magistarski rad*. Huntington, WV: Marshall University.
- Freund, Kurt, Watson, Robin i Reinzo, Doug. 1988. The value of self-reports in the study of voyeurism and exhibitionism. *Annals of Sex Research* 1: 243–262.
- Frosh, Paul. 2001. The public eye and the citizen-voyeur: Photography as a performance of power. *Social Semiotics* 11(1): 43–59.
- Gabbard, Glen. 2000. Psychoanalysis. U Sadock, Benjamin i Sadock, Virginia (ur.), *Kaplan and Sadock's comprehensive textbook of psychiatry* (7. izd.). Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkins.
- Gediman, Helen. 2017. *Stalker, hacker, voyeur, spy: A psychoanalytic study of erotomania, voyeurism, surveillance, and invasions of privacy*. London: Karnac Books Ltd.
- Herbert, William. 2011. Workplace consequences of electronic exhibitionism and voyeurism. *IEEE Technology and Society Magazine* 30(3): 25–33.
- Kreps, David. 2010. Foucault, exhibitionism, and voyeurism on Chatroulette. U Sudweeks, Fay, Hrachovec, Herbert i Ess, Charles (ur.), *Proceedings cultural attitudes towards communication and technology* (pp. 207–216). Perth, W. A.: Murdoch University.
- Langstrom, Niklas. 2010. The DSM diagnostic criteria for exhibitionism, voyeurism, and frotteurism. *Arch Sex Behav* 39: 317–324.
- Langstrom, Niklas i Seto, Michael. 2006. Exhibitionistic and voyeuristic behavior in a Swedish National Population Survey. *Archives of Sexual Behavior* 35(4): 427–435.
- Levine, Stephen. 2000. Paraphilias. U Sadock, Benjamin i Sadock, Virginia (ur.), *Kaplan and Sadock's comprehensive textbook of psychiatry* (7. izd.). Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkins.
- Loureiro, Sandra, Costa, Ines i Panchapakesan, Padma. 2017. A passion for fashion: The impact of social influence, vanity and exhibitionism on consumer behaviour. *International Journal of Retail & Distribution Management* 45(5): 468–484.
- Lunceford, Brett. 2012. *Naked politics: Nudity, political action, and the rhetoric of the body*. Lanham, Maryland: Lexington Books.
- Pandey, Anjali. 2016. *Monolingualism and linguistic exhibitionism in fiction*. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan.
- Racine, Louise i Perron, Amelie. 2012. Unmasking the predicament of cultural voyeurism: a postcolonial analysis of international nursing placements. *Nursing Inquiry* 19(3): 190–201.
- Schaller, Dominik. 2007. From the Editors: genocide tourism – educational value or voyeurism? *Journal of Genocide Research* 9(4): 513–515.

- Su, Pin Ju. 2012. Mediated voyeurism on social networking sites: the possible social needs and potential motivations of the voyeurs on Facebook. *Magistarski rad*. Rochester, NY: Rochester Institute of Technology.
- Walker, Michael. 2005. *Hitchcock's motifs*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Wann, Daniel i Branscombe, Nyla. 1993. Sports fans: measuring degree of identification with their team. *Int J. Sport Psychol.* 24: 1–17.
- Williams, Claire. 2008. Ghettoism and voyeurism, or challenging stereotypes and raising consciousness? Literary and non-literary forays into the favelas of Rio de Janeiro. *Bulletin of Latin American Research*, 27(4): 483–500.

Primljeno: 15.01.2020.

Odobreno: 9.07.2020.

Selman Repišti

Voyeurism and exhibitionism: The polyvalent nature of private and public look

Abstract. This paper deals with two social-psychological phenomena – voyeurism, as an autistic, passive attitude towards the subject of somebody's interest and desire and exhibitionism, as a socially active act of directing the views of others towards ourselves. Within the first section, the criteria for diagnosing voyeuristic and exhibitionist disorders were listed. The second one includes etiology of these two disorders. In the next section, some types of these phenomena that do not have a pathological quality were listed and explained. Some of them are the following ones: electronic, sports, political, verbal, tourist, and drama voyeurism, or exhibitionism. These phenomena are an interesting subject for research in cultural anthropology, sociology, and social psychology. In the last section, some brief analyses of several visual and performative products of the pop culture, with voyeurism and exhibitionism elements, were presented.

Keywords: paraphilias, voyeurism, exhibitionism, privacy, intimacy, media, pop culture.